

Maktabgacha Ta'lim Tashkilotlari Katta Guruh Tarbiyalanuvchilarini Kitob O'Qishga Qiziqtirish Metodlari

Jo'rayeva Maxpirat Hikmatullayevna

Jizzax shahar 29 – DMTT psixologi

Аннотация

Ushbu maqolada suhbat, ovozli va ifodali o'qish, ertak aytib berish, so'zlab berish kabi tadbirlar, mashg'ulotlar orqali o'qilgan yoki aytilgan, ertaklar qahramonlarning xilma-xil xislatlarini, ularning o'zaro munosabatlarini, vaziyat va sharoitlarni tushuntirib berarish orqali kitobxonlikka qiziqtirish kabi metodlar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: bola, kitob, maktabgacha, ta'lim, tarbiya, padagog, bilim, shakllanish, o'smir.

Bolalarni tarbiyalash davlat, ahamiyatiga ega bo'lgan jarayondir, chunki unda jamiyatning barcha a'zolari ishtirok etadilar. Shuning uchun ham Respublikamizda ushbu jarayonga katta ahamiyat berilmoqda.

Zero yoshlar bizning kelajagimiz biz ularga qanchalik ko'p bilim va tarbiya bersak kelajagimiz shunchalik farovon, mamlakatimiz tinch va osoyishta bo'ladi. Bolalar xarakterida shakllanayotgan ilk tushuncha va hissiyotlarni o'z vaqtida ilg'ab olib ularning keyingi amaliy faoliyatiga yordam berish har bir tarbiyachi va tarbiya muassasalarining birinchi navbatdagi vazifasidir.

Mamlakatimizda bola tarbiyasi bilan quyidagi ijtimoiy institutlar: oila, davlat tizimidagi ta'lim va tarbiya beruvchi muassasalar, madaniy – ma'rifiy tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari (matbuot, radio, televizor, kino) ularni o'rab turgan tashqi muhit, o'rtoqlari shug'ullanadi. Ayniqsa bolalarga atalgan vaqtli matbuot, bolalar va o'smirlar kitobi ularga ta'lim va tarbiya berishda juda katta o'rinni egallaydi, busiz haqiqiy insonni tarbiya beruvchi shaxs misolidir.

Bolalarga bilim va tarbiya beruvchi asosiy manbalardan biri kitobdir. Kitob o'qish uchun bo'lib ta'lim- tarbiya muassasalarida muntazam o'qish san'ati bilan tanishadilar.

Tarbiyachi bolalarga tarbiya va bilim berishda asosiy manba bo'lgan matbuot va kitobdan keng foydalanishi kerak. Kitob kichkintoylar fikricha hamma narsani bor, hamma narsaga javob beruvchi vosita sifatida tan olinadi. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, kitob qanchalik qiziqarli, hissiyotlarga boy bo'lmasin, agar kitobxon qalbiga yetib bormasa, hayajon solmasa, bunday kitoblarning tarbiyaviy ta'siri ham bo'ladi. Bolalarga atalgan kitoblarning maqsadi ularga tabiat ato etgan his- tuyg'ularni o'stirishdan iborat. Bunday kitoblarning bilvosita ta'siri bolalarning aqliga emas balki ularning his- tuyg'ulariga qaratilmog'i kerak.

His bilishdan oldin bo'ladi, haqiqatni sezmagani kishi uni tushunmaydi, bilmaydi ham... Kattalarga oid bo'lgan nasalar bolalarga ham oiddir, faqat ularni bolalar tushunchasiga muvofiq suratda bayon qilmoq kerak, bu ishning en gmuhim tomonlaridan biridir, degan edi. V.G.Belinskiy. tarbiyaviy tizimda o'qishga rahbarlik qilishda hilma- xillik yo'nalishlarda ish olib borilar ekan, tarbiyachi kitobxonni tarbiyalashda doimo yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib tarbiyaviy ta'sirini oshirishga harakat qiladi.

Tarbiyaviy tizimning muhim yo'nalishlaridan biri mehnat tarbiyasidir. Bolalar uchun yozilgan barcha kitoblar axloq va odob mavzusi bilan bog'liq. Ushbu yo'nalishdagi tarbiya umumiy tarbiya tizimining bir bo'lagi hisoblanadi va doimo boshqa tarbiyaviy yo'nalishlar bilan birga olib boriladi.

Ayniqsa respublikamiz mutsaqillikka erishgan, yangi qadriyatlar vujudga kelayotgan, milliy istiqloq mafkurasi yaratilayotgan hozirgi davrda bu yo‘nalishdagi tarbiyaning ahamiyati nihoyatda kattadir. Ayniqsa kichik yoshdagi bolalar o‘ta ta‘sirchan va hissiyotga beriladigan bo‘ladilar. Bu yoshda kitoblarda yozilgan narsalar, kattalar tomonidan aytilgan nasihatlar tezda qabul qilinadi. Ular o‘zlarinikidan ko‘ra boshqalarning axloqiy tomonlariga qiliklariga qilgan ishlariga tezda baho beradilar.

Ana shularni e‘tiborga olib tarbiyachi **suhbat, ovozi va ifodali o‘qish, ertak aytib berish, so‘zlab berish kabi tadbirlar, mashg‘ulotlar** orqali o‘qilgan yoki aytilgan, ertaklar qahramonlarning xilma-xil xislatlarini, ularning o‘zaro munosabatlarini, vaziyat va sharoitlarni tushuntirib berar ekan. Shunday xislatlar bolalarning o‘zlarida ham borligini aytib o‘tadi.

Masalan, bolalarning juda ko‘pchilgida uchraydigan maqtanchoqlikning yomonligi va uni nimalarga olib kelishi haqida o‘zbek xalq ertaklaridan “maqtanchoq quyon”ni o‘qib bersa, halollik, to‘g‘rillikning afzalligi haqidagi. Ug‘ri va to‘g‘ri ertakini aytib beradi. Do‘stlik va ayyorlik haqida suhbatlashib, Gulxaniyning “Toshbaqa bilan chayon, “Bo‘ri bilan Tulki” ertagini tushuntirib tulki bo‘ridan bo‘lganini va uni aldab qop-qonga tushurib ayyorlik qilib qochib ketganini aytib beradi.

Shunday odamlar bizning ichimizda ham bo‘lib, birov boylikka, birov qo‘rqanidan, birov mansabga o‘tirish uchun do‘st bo‘ladi va keyinchalik ular baribir aldab ketadi. Haqiqiy do‘st yaxshi va yomon kunlarda ham do‘st bo‘lib qolaveradi, deb xulosa qiladi. Katta guruh yoshdagi kitobxonlar bilan ishlaganda tarbiyachi yoki kitobxonchi va kutubxonachi bog‘cha hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan asarlarga ko‘proq e‘tibor beradi. Ma‘lumki bog‘chada turli xil hislatlarga ega bo‘lgan, ya‘ni bebosh, beg‘am, tanbeh, to‘polonchi, intizmosiz bolalar ham o‘qiydi. Bu bolalarning xulqi tufayli qanchadan – qancha oynalar, kitoblar, kiyimlar iflos bo‘ladi. Tarbiyachi katta guruhdagi bolalarga ya‘ni bilimlarni bilishi va o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan to‘g‘riso‘lik, adolatlilik, halollik, saxiylik kabi hislatlarni kitobdan qiziqarli hikoya, ertaklardan ularning qalbiga singdirib berish lozim. Ushbu yo‘nalishning harakteri xususiyati shundaki, juda ko‘p bolalar yuqoridagi aytilgan hislatlarning aksi o‘zlarida ham mavjud ekanligini lekin ularga tushuntirib borish darkor.

Bir guruh kitobxonlar bilan ish olib borganda tarbiyachi ota- onaga mehr – oqibat ko‘rsatishni ularning aytganlarini doimo bajarish kerakligini ta‘kidlaydi. Ota – onani yaxshi ko‘rish bu o‘zi tug‘ilib o‘sgan yerini, yorini, elini, Vatnini sevishni bilan boligligini tushuntiradi. Tarbiyachi guruhidagi javonda islom dini haqida yozilgan kitoblardan foydalanish lozim. Bolalar bilan umuman din, xususan islom dini haqida fikr yuriganda suhbatdan keng foydalanishini tavsiya etamiz. Suhbat davomida bolalarga dunyodagi hych bir narsa o‘z – o‘zidan bo‘lib qolmaganligini ularning har bir narsani vujudga keltiruvchi yaratuvchisi Olloh ekanligi aytiladi. Diniy tarbiyani faqatgina bir tomonlama olib borish yaramaydi, chunki u dunyo, yeru osmonni falakni yaratgan Olloh bilishga, unga ishonishga, uning diniga e‘tiqod qilishga o‘rgatadi. Shuning uchun diniy tarbiya boshqa tarbiyaviy yo‘nalishlar ichida alohida maveqini egallaydi. Tarbiyachi bolalarga estetik jihatdan tarbiyalash lozim. Ushbu tarbiyaviy yo‘nalish asosan ruhiyatga, hisga, hayajonga asoslanganki uni olib borish tarbiyachidan katta bilim, mahorat, sab va taqotni talab qiladi. Tarbiyachi bolalarga estetik tarbiya berishda quyidagi asoslarga tayanadi:

A) shoir yozuvchining mahorati, uslubi imkoniyati;

Kitobning mazmuni, ma‘nosi, kuchi g‘oyasi badiiyligi;

V) tarbiyachining tayyorgarligi, uslubi bilimi va haqozo;

Mana shu uch holat birlashgandagina, hamkorlik bilan muvoffaqiyatga erishiladi. Tarbiyachi badiiy va san‘at asarlari bilan ishlaganda estetik tarbiyaga ko‘proq ahamiyat beradi. Chunki bu asarlarda insonning ruhiyati, xarakteri, faoliyati his- hayajoni, kechinmalari, tabiati dunyoda

bo'layotgan voqeya va hodisalarning hammasi bir butunligiga aks ettiriladi va bu bolaga ta'sir etadi.

Pedagogik ishlarni bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikki yo'nalishda olib borish lozim.

Birinchisi badiiy asarni yaxlit va tugallangan estetik ob'yekt sifatida qabul qilishni tashkil etish bilan bog'liq. Bolalar aynan bir asarga ko'p marta duch kyeladilar, tarbiyachi uni takror o'qiydi, mazkur asarni sahnalashtirishni, dia va vidyofilmalar namoyishini tashkil etadi. Bolalar shye'rni yoddan o'qiydilar (yaxlit yoki qisman), bunda ular o'qishning ifodaliligini sahnalashtirish eiyemyentlari bilan kuchaytiradilar. Guruhda bolalarga yoqib qolgan kitobdan byemalol foydalanish mumkin bo'lgan sharoitni yaratish zarur. Bunda tarbiyachining o'ziga qanday kitoblar yoqishini bolalarga haqqoniy bildirishi juda muhimdir.

Ikkinchi yo'nalish ayrim badiiy obrazlarni o'zgartirish va bir nychta obrazlarni sintyez qilish jarayonida bolalarda tasavvurni rivojlantirish uchun zarur sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi. Bu asarlarni o'xshashlik yoki qarama-qarshilik asosida guruhlash, obrazlarning ular faoliyatining turli ko'rinishlarida rivojlantirish tufayli amalga oshirilishi mumkin.

Besh-yetti yoshli bolalarning o'ziga xos xususiyatlari – bolalarning ruhiy rivojlanishidagi ikkita bir-biriga qarama-qarshi tamoyillarning bir-biriga zid bo'lgan uyg'unligidan iborat. Bir tomondan – bolalar yuqori ijodiy salohiyati bilan ajralib turadilar. Ikkinchi tomondan – byesh-yetti yoshli bolalarning taqlidchilikka, mye'yoriylikka intilishi hammaga yaxshi ma'lum. Bola qoidalarni, harakat usullarini o'zlashtirishga intiladi va u bunga qodirdir. Yuqori baholanadigan natijalarga erishish uchun unda obrazli styeryeotiplar oson shakllanadi va ular bolaga adabiy matnni talqin qilish hamda uni to'g'ri tushunish jarayonini osonlashtiradi.

Biroq, adabiy qahramonlarni faqat «so'zda» tushunish va ularning harakatini axloq mye'yorlari nuqtai-nazaridan baholash tasvirlanayotgan vaziyat ma'nosiga kirib borilganlikdan dalolat bermaydi. Bola «yashab ko'radigan» ziddiyatli vaziyatlarni gavdalantirish natijasidagina ularning badiiy obraz va muallif g'oyasini tushunishlari mumkin bo'ladi. Bu nafaqat axloqiy nomuvofiqliklarga, balki univyersal bilish muammolariga ham taalluqlidir, zero badiiy asarlar ularning ko'p qirralari talqinlaridir. Maktabgacha yoshdagi bolalardagi bunday tushunish ko'pincha vyerbal emas, balki obrazli ifodalangandir (tanlov harakatida, obrazli harakatda, suratda, o'yin syujyetida, voqyealarni o'ylab topishda va boshq.). Bolaning individual xususiyatlari uning faoliyatning reproduktiv yoki ijodiy turlarini afzal ko'rishiga yordam beradi. Adabiy asarlar motivlari bo'yicha sahnalashtirish o'yinlari reproduksiya va ijodkorlikning estetik imkoniyatlarini o'zida birlashtirgan shakl hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni bolalar badiiy adabiyoti bilan tanishtirish sohasida pedagoglar va ota-onalar oldida quyidagi vazifalar turibdi:

Bolalarni yuqori badiiy saviyadagi adabiyotlarga oshno qilish, ularda adabiy-badiiy taassurotlar zahirasini shakllantirish; ifodali badiiy nutqni shakllantirish; bolalarga kichik prozaik matnlar mazmunini emotsional va ifodali tarzda yetkazish hamda kichik shye'rlarni yoddan aytib berishni o'rgatish. Ma'lum adabiy asarlarni sahnalashtirishda ishtirok etish.

Bolalarda adabiy asarlarning (xususan, ertaklarning) o'ziga xos tuzilmasi, tipik pyersonajlar va syujyetli-mavzuli birliklari hamda ularni ijodiy qo'llash usullari haqidagi tasavvurlarni shakllantirish; Asosini bolalarning adabiy obrazlarni talqin qilishi tashkil qiladigan tasavvur shakllarini rivojlantirish; Bolalarda badiiy obrazning rivojlanishi, o'zgarishi, uning ko'p qirraligi va ko'p tomonlama bog'liqligi haqidagi tyezkor tasavvurlarni shakllantirish; Bolalarda adabiyotlarni individual tarzda afzal ko'rishni rivojlantirish; Bolalarning kitobga nisbatan estetik madaniyat asari sifatidagi munosabatini rivojlantirish, ularni qo'lyozma kitoblar yozishga jalb qilish.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni hal etish uchun pedagogik ishlar mazmuni va shart-sharoitlarini to'g'ri byelgilash zarur. Ular qanday bo'lishi lozim?

Bolaning badiiy adabiyot bilan o‘zaro hamkorligi uning estetik, bilish, ijtimoiy va nutqiy rivojlanish imkoniyatlarini amalga oshirish imkonini beradi. Biroq shu bilan birga faoliyatning estetik xususiyatlari buzilmasligi lozim, bolalarning imkoniyatlari esa sxematizm va taqlidchilikdan iborat bo‘lib qolmasligi kyerak. Ushbu maqsadda pedagog quyidagi qator usullardan foydalanishi lozim:

Bolalarning diqqat-e’tiborini alohida adabiy asarning badiiy qimmatiga – shye’rlarning obrazli ifodaliligiga, hikoyada syujetning kutilmagan rivojiga qaratish lozim.

Bolaning adabiy asarni yoki o‘z to‘qigan asarni ijro etishi (guruhda qayta hikoya qilish, yakka tartibda ifodali o‘qish va kattalar bilan dialogda o‘qish) uchun emotsional boyitilgan ijro muhitini yaratish. Biroq, badiiy asar faqat so‘z bilan aytilishi, balki uning ayrim yorqin jihatlari bolalar va pedagoglarning birgalikdagi harakatlari natijasida sahnalashtirilishi, unga musiqiy ishlov berilishi, harakatlar, suratlar, konstruktiv modyellar bilan ko‘rsatilishi mumkin.

Pedagog bolalarning ularga yaxshi ma’lum bo‘lgan an’anaviy (hayvonlar va syehrgarlar haqida) xalq ertaklari va noan’naviy (bolalar, tabiat hodisalari, pryedmyetlar haqida) zamonaviy mualliflik ertaklari ruhida o‘z ertaklarini to‘qishlari uchun sharoit yaratib berishi lozim; bolalarni ularning o‘z hayotlarida yuz bergan qiziqarli voqyealar haqida hikoyalar tuzishga undash zarur.

Bolalarning adabiy asarlarning o‘ziga xos tuzilmasi va tipik pyersonajlari haqidagi tasavvurlaridan foydalangan holda pedagog ushbu elyemyentlar asosida «Agarda bo‘lsa, nima bo‘lar edi» toifasidagi ijodiy o‘yinlarni uyushtirishi lozim. Bunday o‘yinlarda tipik qahramonlar, syujet elyemyentlari erkin qo‘shiladi, natijada g‘ayrioddiy va kutilmagan birikmalar vujudga kyeladi.

Pedagog bolalarning nisbatan yirik hajmdagi adabiy asarlar syujetlari asosida o‘yinli «xayolotdagi olamni» yaratishlariga ko‘maklashishi lozim. Masalan, yirik hajmdagi adabiy asar (mualliflik ertagi) bilan tanishtirishda u guruhga ushbu ertakning «xayolotdagi olamini» olib kirishi va bir nyecha kun mobaynida (sayrda, o‘yinlarda) bolalar bilan birgalikda uning ichida «yashashi» mumkin.

Estetik qabul qilish va ijodkorlikni rivojlantirish uchun asarlarni mavzusiga qarab guruhlashdan foydalanish samaralidir. Bu bolalarga turli asarlarda tasvirlangan obrazning variativligini va uning bir asar doirasida rivojlanishini; aynan bir xil mavzu yo‘nalishlarini ko‘rib chiqishda kontyekstlarni o‘zgartirish, obrazli ifodalar turli shakllarining o‘zaro bog‘liqligini (so‘z, harakat, tovush, tasvir) namoyish qilish imkonini beradi.

Shuningdyek, quyidagi shakllar ham mumkin: pedagog bolalarga asarlar guruhini tanishtiradi va ular asosida ishni bolalarning ochiq turdagi univyersal bilish muammolarining (tirik va o‘lik, yaxshilik va yomonlik, go‘zallik va xunuklik muammolari) turlicha obrazli yechimlarini qidirishlariga yo‘naltiradi. Ravshanki, qidiruv jarayonida muammolarning o‘zlari umumlashtirilgan ko‘rinishda shakllanmaydi, balki faqat turli adabiy obrazlar va syujetlar, shuningdyek bolalarning o‘zlari tomonidan vujudga kyeltiriladigan vaziyatlarning birgalikdagi muhokamasi ro‘y beradi, xolos.

Dialog – pedagogik ishlarning yetakchi vositasi bo‘lishi lozim. Pyedagog bolalarning adabiy asar bo‘yicha ijodiy dialogda, muammoli vaziyatlarni hal etishda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratishi lozim. Bolalar bir-birlarini to‘ldirganlari holda adabiy asar mazmunini birgalikda tasvirlyadilar, muhokama jarayoniga talqin elyemyentlari va ta’riflangan voqyealarni, adabiy qahramonlarni va ularning hatti-harakatlarini baholashni olib kiradilar. Dialogik muhokama jarayoniga pedagog adabiy mazmunni muammolashtirish elyemyentlarini, ya’ni: talqinlarning bir xil emasligi, ochiq turdagi savollarni qo‘yish va ular bo‘yicha mulohaza yuritishni (masalan, ertakni aytib bo‘lgandan so‘ng undan nima qoladi?) olib kirishi zarur.

Xulosa shuki, pedagog bolalarning eng qiziq fikrlarini, ularning shaxsiy tajribasiga oid hikoyalarini, bolalar tomonidan o‘ylab topilgan shye’rlar va ertaklarni to‘plasa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Materiallar asosida bolalarning o‘zlari tomonidan «kitob» yaratish ishlarini uyushtirish zarur. Bu bolalar tomonidan to‘qilgan ertaklar, shaxsiy tajribaga oid hikoyalar, qo‘shiqlar, sanoq shye’rlarning bolalar rasmlari bilan bezatilgan to‘plami, qo‘lyozma jurnali va komikslari bo‘lishi mumkin. Guruhda o‘qib chiqilgan, bolalar suratlari, variativ syujetlar, improvizatsiyalar va to‘qib, oxiriga yetkazishdan iborat bo‘lgan u yoki bu adabiy asarlar motivlariga oid «kitoblar» ham aynan shunday tarzda yaratilishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo‘ldoshev E. Kutubxonada bolalar o‘qishiga rahbarlik qilish. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.: O‘zbekiston nashriyoti, 2002-yil.
2. Ergashev, Yo‘ldoshev E. Kutubxona va kitobxon. Toshkent.: O‘zbekiston nashriyoti. 2008-yil.
3. Etamov X. Bolalar kitobi va ma’naviy kamolot. Toshkent.: O‘qituvchi nashriyoti, 1991-yil.
4. Xasanboyeva O. va boshqalar. Maktabgacha pedagogika. Toshkent.: 2006 yil
5. Qodirova R.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirishning ruxiy omillari. Qoz., Sariog‘och, 1998-yil.